

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Kudâme, *eş-Şerhu'l-kebir (el-Muğnî için-de)*, I, 9-10 (mukaddime), ayrıca bk. I, 3-4; Yûnîni, *Zeylû Mir'âti'z-zamân*, Haydarâbâd 1960, IV, 186-191; Zehebî, *Mu'cemû's-şüyûh* (nşr. M. Habîb el-Hîle), Tâif 1408/1988, I, 375-376; a.mlf., *el-Mu'în fî tabakâti'l-muhaddisîn* (nşr. Hemmâm Abdürrahîm Saîd), Amman 1404/1984, s. 218; a.mlf., *el-Mu'cemû'l-muhtaş bi'l-muhaddisîn* (nşr. M. Habîb el-Hîle), Tâif 1408/1988, s. 138-139; Kütübî, *Fevâtû'l-Vefeyât*, II, 291-292; Safedî, *el-Vâfi*, XVIII, 240-244; Yâfiî, *Mir'âtü'l-cenân*, IV, 197-198; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XIII, 302; İbn Habîb el-Halebî, *Tezkiretû'n-nebih fî eyyâmî-Manşûr ve benîh* (nşr. M. Muhammed Emîn – Saîd Abdülfettâh Âşûr), Kahire 1976, I, 64, 81-82; İbn Receb, *eş-Zeyl'alâ Tabakâti'l-Hanâbile*, Beyrut, ts. (Dârü'l-ma'rife), II, 304-310; Makrizî, *es-Sülûk*, I, 720; İbn Tağrîberdî, *en-Nücûmü'z-zâhire*, VII, 358; a.mlf., *el-Menhelü's-şâfi*, VII, 212; Burhâneddin İbn Müflih, *el-Makşadû'l-erşed* (nşr. Abdurrahman b. Süleyman el-Useymin), Riyad 1410/1990, II, 107-109; Nuaymî, *ed-Dâris fî târihi'l-medâris* (nşr. Ca'fer el-Hasenî), Kahire 1988, I, 45, 48-50, 53-54, 76, 79, 111, 128, 401, 571; II, 12, 33, 36, 62, 83, 106, 111, 113, 115, 119, 207, 276, 438; Ebû'l-Yümn el-Uleymî, *el-Menhecû'l-aħmed* (nşr. Abdülkâdir el-Arnaût v.dğr.), Beyrut 1997, II, 416; IV, 84, 267, 298, 305, 312, 316, 317-323, 336, 358, 386, 387; Abdullah b. Ali es-Sübeiyî, *ed-Dürrü'l-münâddâd fî esmâ'i kütübî mezhebi'l-İmâm Aħmed* (nşr. Ömer b. Garâme el-Amrî), Beyrut 1416/1996, s. 170-173; *Keşfü'z-zunûn*, II, 1809; İbn Bedrân, *el-Medħal ilâ mezhebi'l-İmâm Aħmed b. Hanbel* (nşr. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî), Beyrut 1405/1985, s. 433, 435; Brockelmann, *GAL*, I, 504-505; *Suppl.*, I, 691; Ferhat Koca, "Hanbelî Mezhebi", *DİA*, XV, 541.

FERHAT KOCA

İBN KUDÂME, Muvaffakuddin (موفق الدين ابن قدامة)

Ebû Muhammed Muvaffakuddin
Abdullah b. Ahmed b. Muhammed
b. Kudâme el-Cemmâli el-Makdisî
(ö. 620/1223)

Hanbelî fakihî ve usulcüsü.

541 Şâbanında (Ocak 1147) Kudûs yakınlarında bulunan Nablus'a bağlı Cem-mâil köyünde doğdu. Birçok âlim yetiştiren Kudâme ailesinin tanınmış şahsiyetlerindendir. Bölgeye hâkim olan Frank-lar'ın kötü muamelesi yüzünden Kudâme ailesi 551 (1156) yılında Dimaşk'a göç etti. İbn Kudâme, ilk eğitimini babası tarafından 556'da (1161) kurulan Sâlihiyye Medresesi'nde babasından, Ebû'l-Mekârim İbn Hilâl ve diğer bazı hocalardan aldı. Başta Kur'ân-ı Kerîm olmak üzere Hı-rakî'nin *el-Muhtaşar*'ını ve mezhep fıkhıyla ilgili çeşitli metinleri ezberledi. Ba-basının vefatından sonra ağabeyi Ebû Ömer Muhammed'in himayesinde yetişt

ve ondan ders aldı. Yazdığı bir şiirde kul-landığı "muvaffak" redifinden dolayı halk arasında Muvaffakuddin lakabı ile meş-hur oldu. 561'de (1166) teyzesinin oğlu Abdülganî b. Abdülvâhid el-Makdisî ile birlikte tahsil için Bağdat'a gitti. Burada Abdülkâdir-i Geylânî'den ders almaya baş-ladıysa da hocası kırk gün sonra vefat et-ti. Bu arada Abdülkâdir-i Geylânî'den ta-savvuf hırkası giydi. Hayatının ileri safha-sında onun tasavvuf anlayışını devam et-tirdiği görülür (tasavvuf silsilesi için bk. George Makdisi, *Religion, Law and Learn-ing in Classical Islam* [1991], s. 88-96). Bağdat'ta kaldığı dört yıl boyunca başta Ebû'l-Feth İbnü'l-Mennî olmak üzere böl-genin ileri gelen âlimlerinden ders aldı. 565'te (1169) Musul'a geçti; bir süre kal-dığı bu şehirde Ebû'l-Fazl Abdullah b. Ah-med b. Muhammed et-Tûsî'nin dersleri-ni takip etti. Ardından Dimaşk'a döndüy-se de yaklaşık bir buçuk yıl sonra ikinci defa Bağdat'a giderek (567/1171) öğre-nimini sürdürdü. 573 (1178) veya 574 (1179) yılında hacca gitti ve Mekke'de Hanbelî âlimlerinden Mübârek b. Ali b. Hüseyin et-Tabbâh'tan ders aldı. Hac dö-nüşü Bağdat'ta yaklaşık bir yıl daha ka-larak tahsiline devam etti. Bu arada Di-maşk'a dönmeyi düşündüğünde hocası İbnü'l-Mennî'nin Bağdat'ın ona ihtiyacı ol-duğunu söylemesi İbn Kudâme'nin öğre-nimi sırasında bile seçkin bir yer edindiği-ni gösterir. Hocaları arasında ayrıca Ebû'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, İbnü'l-Haşşâb, Ebû'l-Hasan el-Mevâzinî, Ebû Ali er-Rahbî, İb-nü't-Tâc, Ebû Mansûr İbnü'd-Dâmegânî, İbn Zafer, İbn Ebû Asrûn, Ebû'l-Meâlî Ab-dullah b. Abdurrahman es-Sülemî, Ebû'l-Mekârim Abdullah b. Muhammed el-Ez-dî gibi âlimler bulunmaktadır (hocaları-nın bir listesi için bk. *İşbâtü şifati'l-ulûv* [nşr. Bedr b. Abdullah Bedr], neşredenin girişi, s. 13-20; Zehebî, XXII, 166).

İbn Kudâme 575 (1179) yılında Bağ-dat'tan ayrılarak Dimaşk'a yerleşti, eği-tim ve telif çalışmalarını burada sürdür-dü. Kudûs'un işgaline son vermek için Se-lâhaddîn-i Eyyûbî'nin 583'te (1187) Frank-lar'a karşı düzenlediği sefere katılması dışında şehirden pek ayrılmadı. Selâhad-dîn-i Eyyûbî bu savaşta İbn Kudâme'ye ve ağabeyi Ebû Ömer Muhammed'e müs-takil bir çadır verdi. İbn Kudâme, Eyyûbî Hükümdarı el-Melikü'l-Muazzam Şerefed-din ile de iyi ilişkiler içinde oldu ve muh-temelen bu sebeple, 617 (1220) yılında Dimaşk Emeviyye Camii'nde Hanbelîler için de bir kürsü kuruldu. İbn Kudâme Di-maşk'a yerleştikten sonra uzun müddet

Emeviyye ve Kâsiyûn camilerinde ders verdi; ayrıca ağabeyi Ebû Ömer'in ölü-münün ardından el-Câmiu'l-Muzafferî'-de imamlık ve hatiplik görevini üstlendi. Özellikle cuma günleri namazdan sonra aralarında birçok fakihin de bulunduğu çeşitli kişilerle münazaralar yaptı. İbn Ku-dâme'den birçok kişi ders aldı. Öğrencile-ri arasında kızı tarafından torunu Ebû'l-Abbas Takıyyüddin Ahmed b. Muhammed el-Makdisî, Ebû Muhammed Safiyyüddin İshak b. İbrâhim eş-Şakrâvî, Ebû Muham-med Şerefeddin Hasan b. Abdullah el-Makdisî, Ebû's-Safâ Halîl b. Ebû Bekir el-Merâgî, Ziyâeddin el-Makdisî, Ebû Mu-hammed Bahâeddin Abdurrahman b. İb-râhim el-Makdisî, Ebû Şâme el-Makdisî, Ebû'l-Ferec Abdurrahman b. Rezin el-Havrânî, Ebû Süleyman Abdurrahman b. Abdülganî el-Makdisî, Ebû Zekerıyyâ İb-nü's-Sayrafî, kardeşinin oğlu ve *el-Muk-nî'* ile *el-Muğnî*'nin şârihi Ebû'l-Ferec İbn Kudâme, Ebû'l-Hasan Ali b. Ahmed es-Sa'dî ve Ebû Bekir İbnü'l-İmâd el-Mak-disî gibi âlimler bulunmaktadır (öğrenci-lerinin listesi için bk. *İşbâtü şifati'l-ulûv* [nşr. Bedr b. Abdullah Bedr], neşredenin girişi, s. 20-25; Zehebî, XXII, 167). 1 Şevval 620'de (28 Ekim 1223) Dimaşk'ta vefat eden İbn Kudâme, el-Câmiu'l-Muzafferî'nin arkasındaki Kâsiyûn Kabristanı'na defnedildi. İbn Kudâme'nin hayatına dair öğrencilerinden Ziyâeddin el-Makdisî bir eser yazmış, birçok tarihçi onun şahsiye-ti hakkındaki bilgileri bu eserden naklet-miştir (Zehebî, XXII, 167; İbn Receb, II, 136).

İbn Kudâme'nin ahlâkî faziletleri ve ke-râmetlerine dair tabakat kitaplarında bir-çok rivayet bulunmaktadır (Ebû Şâme, s. 140; İbn Receb, II, 136-138). Takvâ ve züh-dü yanında sünnete sıkı sıkıya bağlılığı, her türlü bid'at ve hurafeye karşı müca-delesiyle de tanınmıştır. Bir taraftan Se-lef akidesini savunurken diğer taraftan Hanbelî mezhebinin hukukî mirasını ken-disinden sonraki nesillere aktarmak için eser telif etmeye ve öğrenci yetiştirmeye çalışmış, ders halkalarında ilmi me-seleleri tartışıp Hanbelî fıkıh kültürü ve doktrininin oluşumuna katkıda bulun-muştur. Böylece Ebû Muhammed el-Ber-behârî, Şerîf Ebû Ca'fer el-Hâşimî, Hâce Abdullah-ı Herevî ve Abdülkâdir-i Geylânî gibi ferdî hayatlarında zühdlere, içtimâî hayatlarında ise mücadeleleriyle tanınan Selefî-Hanbelî geleneğinin VII. (XIII.) yü-zyıldaki en önemli temsilcilerinden biri ol-muştur. İbn Kudâme geniş fıkıh kültürü, zühd hayatı ve bid'atlarla mücadelesi gi-

bi özellikleriyle sadece yaşadığı dönemin bir müellifi olarak kalmamış, aynı zamanda öğrencileri ve eserleriyle bu değerlerin daha sonraki nesillere ulaştırılmasını da sağlamıştır. Bu bakımdan VIII. (XIV.) yüzyılın İslâm dünyasında ismi ve görüşleri etrafında büyük tartışmalar meydana gelen Takıyyüddin İbn Teymiyye ile Muvaffakuddin İbn Kudâme arasında, tasavvuf konusundaki derin görüş farklılıkları bir tarafa bırakılırsa fikhî anlayış ve mücadele geleneği yönüyle bazı benzerliklerin kurulması mümkündür.

Güçlü bir münazara yeteneğine sahip olan İbn Kudâme fıkıh, kelâm, hadis, hilâf, ferâiz, ensâb, Arap dili ve edebiyatı, hesap ve astronomi gibi dallarda yetkin bir âlim olmasına rağmen özellikle kelâm ve fıkıh sahalarında daha çok meşhur olmuştur. İbn Kudâme, Hanbelî mezhebi literatürüne en büyük katkıyı yapan müelliflerden biri olup döneminin âlimlerinden Ebû Bekir Muhammed b. Meâlî b. Ganîme, "Zamanımızda Muvaffak'tan başka ictihad derecesine ulaşan bir kişi bilmiyorum" demiş, Takıyyüddin İbn Teymiyye de Dimâşk'a Evzâî'den sonra İbn Kudâme'den daha fakih birinin gelmediğini belirtmiştir. Onun hakkında dönemin birçok âliminin benzer övgüleri bulunmaktadır (Zehebî, XXII, 168-173; İbn Receb, II, 135-137).

İbn Kudâme, Ahmed b. Hanbel'e bağlı olmakla birlikte fıkıhla ilgili eserlerinde mezhep taassubundan kaçınmaya çalışmış, kendi görüşüyle mezhepte yerleşik görüşün birbirine uymadığı durumlarda kendi görüşünü esas almıştır. Ancak kendi görüşleri de mezhep içi bir tercih niteliğindedir (Hanbelî mezhebindeki yerleşik görüşlere aykırı bazı ictihadları hakkında bk. Abdülazîz b. Abdurrahman es-Saîd, s. 88-92).

Müteahhir dönemde yaşamış olmasına rağmen İbn Kudâme İslâm dünyasında meydana gelen fikrî gelişmelerle pek ilgilenmemiş, genel anlamda düşünce ve akaid sahasında aşırı denebilecek bir muhafazakârlık ortaya koymuştur. Bundan dolayı akaid konularını anlamak ve gerektiğinde te'vile başvurmak amacıyla akla önem veren kelâmcıları İbn Teymiyye gibi etrafıca inceleyerek değil bütünüyle ve suçlayıcı bir üslûpla eleştirmiştir. İbn Kudâme'nin itikadî konularda Selefiyye'nin görüşlerini temellendirmeye çalışırken üzerinde en çok durduğu hususlar aklın ilâhî sıfatları ve onların mahiyetlerini bilmekten âciz kalması, Allah'ın zâtıyla arşın üzerinde olması, harf ve sesle (lafız) ko-

nuşması gibi meselelerdir. Ona göre ilâhî sıfatları kanıtlamak için "kıyâsü'l-gâib ale's-şâhid" adı verilen istidlâl tarzına başvurmak Allah'ı yaratıklarına benzetmeyi gerekli kılar. Kelâmcıların teşbihten kurtulmak amacıyla geliştirdikleri bu istidlâl tarzı onları teşbihe düşürmüştür (*Münâzara fi'l-Kur'âni'l-'azîm*, s. 75; *Tahrîmü'n-nazar*, s. 51). Yaratıklara nisbet edilen isim ve sıfatların Allah'a nisbet edildiği takdirde farklı anlamlar taşıdığının bilinmesi teşbihi ortadan kaldırmak için yeterli olup bazı sıfatları te'vil etmeye gerek yoktur.

Eserleri. A) Fıkıh ve Usulü. 1. el-Muğnî. Ebû'l-Kâsım el-Hırakî'nin Hanbelî fıkıhına dair ilk el kitabı niteliğindeki *el-Muhtasar*'ı üzerine yazılan çok sayıdaki şerhin en meşhurlarından biri olup çeşitli neşirleri yapılmıştır (nşr. M. Reşîd Rızâ, *eş-Şerhu'l-kebîr* ile birlikte, I-XII, Kahire 1341-1348; buna iki indeks cildi ilâvesi ile, I-XIV, Beyrut 1392/1972, 1982; nşr. M. Reşîd Rızâ, *eş-Şerhu'l-kebîr* olmaksızın, I-IX, Kahire 1367; nşr. Tâhâ ez-Zeynî – Mahmûd Abdülvehhâb Fâyîd – Abdülkâdir Ahmed Atâ, I-IX, Kahire 1388-1390/1968-1970; nşr. M. Sâlim Muhaysin – Şa'bân M. İsmâil, I-IX, Riyad, ts.; nşr. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî – Abdülfettâh Muhammed el-Hulv, I-XV, Kahire 1406-1411/1986-1991). İbn Kudâme bu şerhte, Hanbelî mezhebindeki farklı görüşler yanında diğer mezhep imam ve müctehidlerinin de ictihadlarına geniş şekilde yer vermiş ve aralarında tercihlerde bulunmuştur. Bir fıkıh ansiklopedisi niteliğindeki eser İslâm hukukçuları tarafından önemli bir kaynak olarak kabul edilmiş, Şâfiî fakihi İzzeddin İbn Abdüsselâm da eserin bu niteliğine dikkat çekmiştir (İbn Kesîr, XIII, 100; İbn Receb, II, 133). Abdullah Ömer el-Bârûdî, *el-Berku'l-lemmâ' fî mâ fi'l-Muğnî min ittîfâk ve'l-iftirâk ve'l-icmâ'* adlı eserinde (Beyrut 1406/1986), *el-Muğnî*'de zikredilen ve genel olarak İslâm hukukçuları tarafından benimsenen görüşleri kitap, bab ve fasıl sistematiğine göre bir araya getirmiştir. **2. el-'Umde fi'l-fıkhî'l-Hanbelî.** *Umdetü'l-fıkh 'alâ mezhebi'l-İmâm Ahmed* adıyla da yayımlanan eser (nşr. Eşref b. Abdülmaksûd, Beyrut 1409/1988; nşr. Abdullah b. Sefer el-Gâmidî – Muhammed b. Dügaylîb el-Uteybî, Tâif 1409/1989, 1416/1995) başlangıç seviyesindeki fıkıh öğrencileri için bir ders kitabı niteliğindedir. Kitapta tartışma veya mukayeseye girilmeden ve delillerin ayrıntılarına inilmeden mezhepte tercih edilen görüşler sade bir üslûpla anlatılmıştır (Beyrut 1406/

1986; nşr. Senâ Halîl el-Hevvârî – Eymân Muhammed Enver Zehrâ, Dimâşk 1990). Bu muhtasarı müellifin öğrencisi Ebû Muhammed Bahâeddin Abdurrahman b. İbrâhim el-Makdisî *el-'Udde şerhu'l-'Umde* (Kahire 1960; nşr. Muhibbüddin el-Hatîb, Beyrut, ts.; nşr. Abdürrezzâk el-Mehdî, Beyrut 1416/1995), Takıyyüddin İbn Teymiyye *Şerhu'l-'Umde fi'l-fıkh* (nşr. Suûd b. Sâlih el-Utayşân, I, Riyad 1413/1993; nşr. Sâlih b. Muhammed el-Hasan, II-III, Riyad 1413/1993) ve Abdülmü'min b. Abdülhak el-Katîî *Şerhu'l-'Umde* (İbn Receb, IV, 429) adıyla şerhetmiştir. Eser Henri Laoust tarafından Fransızca'ya çevrilmiştir (*Le précis de droit d'Ibn Qudâma*, Beyrut 1950). Abdullah b. Abdurrahman el-Bessâm da muhtasarı çeşitli not ve hâşiyeler ekleyerek *Umdetü'l-fıkh şerh ve ta'lik* adıyla yayımlamıştır (Kahire 1379). **3. el-Muknî** (I-II, Kahire 1322, 1341, 1382/1962; Riyad 1982; Katar 1393; Beyrut, ts.). Orta seviyedeki fıkıh eğitiminde ders kitabı olarak kullanılmak üzere yazılan eser Hanbelî ulemâsı tarafından hayli rağbet görmüş, birçok şerh, hâşiyeye ve ihtisar çalışmasına konu olmuştur. **4. el-Kâfi fi fıkhî'l-İmâmî'l-mübeccel Ahmed b. Hanbel.** Hanbelî mezhebinin temel metinlerinden biri olan eserde mezhepteki farklı görüşler delilleriyle birlikte kaydedilmiştir (nşr. M. Zühayr eş-Şâvîş, I-IV, Dimâşk 1382; Beyrut 1399/1979, 1402/1982). Eser, müellifin *el-'Umde ve el-Muknî* adlı muhtasarlارının genişletilmiş bir şekli niteliğindedir. İbn Kudâme'nin öğrencilerinden Ziyâeddin el-Makdisî *el-Kâfi*'de geçen hadisleri tahrîc etmiş, Abdurrahman b. Mahmûd b. Ubeydân el-Ba'î de *Zevâ'idü'l-Kâfi ve'l-Muharrer 'ale'l-Muknî* adlı bir çalışma kaleme almıştır (Dimâşk 1379; Riyad 1401). **5. 'Umdetü'l-'azîm fî telhîşî'l-mesâ'ilî'l-hâriciyye 'an Muhtasari Ebi'l-Kâsım** (*'Umdetü'l-hâzim fî'l-mesâ'ilî'l-z-evâ'id 'an Muhtasari Ebi'l-Kâsım, el-Hâdî*) (nşr. Ali b. Abdullah b. Kâsım Âl-i Sâni, Beyrut, ts.). **6. Zevâ'idü'l-Kâfi 'ale'l-Hırakî.** Hırakî'nin *el-Muhtasar*'ı üzerine bazı ilâvelerden ibaret olduğu anlaşılan bu eseri, Cemâleddin Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Yûsuf es-Sarsarî (ö. 656/1258) *Vâsıfatü'l-'İkdi's-şemîn ve 'Umdetü'l-hâfızî'l-emîn* adıyla manzum hale getirmiştir (İbn Receb, II, 263). **7. Ravzatü'n-nâzır** ve *cünnetü'l-münâzır fî usûli'l-fıkh 'alâ mezhebi'l-İmâm Ahmed* (nşr. Abdülkerîm b. Ali b. Muhammed en-Nemle, I-III, Riyad 1414/1993). Hanbelî mezhebinin ve Hanbelî fıkıh eğitiminin önemli usul kitapla-

rından olan eser üzerinde çeşitli şerh, hâşiye ve ihtisar çalışmaları yapılmıştır.

B) Kelâm. 1. *Lüm'atü'l-i'tikâdî'l-hâdî ilâ sebîlî'r-reşâd. 'Akîdetü'l-İmâm Muvaffakiddin* (Kahire 1329, *el-Mecmû'u'l-müştemil 'ale'd-düeri'l-âtiye* içerisinde, s. 551-560) ve *el-İ'tikâd* (nşr. Âdil Abdül-mün'im Ebû'l-Abbâs, Kahire 1411/1990) adlarıyla da yayımlanan eserde müellif temel itikad konularını Selefi anlayış çerçevesinde özetlemiştir (Dimaşk 1338; nşr. Muhammed Ahmed Muhammed Abdüsselâm, Kahire 1340, *'Aşru resâ'il ve 'akâ'id* adlı mecmua içerisinde, s. 28-54; Kahire 1372/1953; nşr. Abdülkâdir el-Arnaût, Dimaşk 1391, 1395, 1408/1987; nşr. Bedr b. Abdullah el-Bedr, Küveyt 1406/1986, 1416/1995, *İşbâtü şifâtî'l-ülûv ve Zemmü't-te'vîl* ile birlikte). *Lüm'atü'l-i'tikâd*'ı Muhammed Sâlih el-Useymin şerhetmiştir (Riyad 1403; nşr. Eşref b. Abdülmaksûd b. Abdürrahim, Riyad 1415/1995). 2. *İşbâtü şifâtî'l-ülûv*. İbn Kudâme bu kitapta herhangi bir te'vil ve tefsire gitmeden, teşbih ve tescim isnatlarını da reddedererek Allah Teâlâ'nın semada bulunduğunu ve arşa istiva ettiğini, Cenâb-ı Hakk'ın üstte, yukarıda oluş sıfatına sahip olduğunu ileri sürmüş, bu yöndeki naklî delilleri te'vil eden kelâmcıları eleştirmiştir (nşr. Ahmed b. Atiyye b. Ali el-Gâmidî, Beyrut-Medine 1409/1988; Tanta 1413/1993; nşr. Bedr b. Abdullah el-Bedr, Küveyt 1416/1995, bir önceki eser ve *Zemmü't-te'vîl* ile birlikte). 3. *Münâzara fi'l-Kur'ânî'l-'azîm. Hikâyetü'l-münâzara fi'l-Kur'ân ma'fa bâ'zî ehli'l-bid'a* adıyla da neşredilen risâlede (nşr. Abdullah b. Yûsuf el-Cedî, Riyad 1989) İbn Kudâme, bid'at ehli olarak nitelediği bir kişiyle Kur'an hakkında yaptığı tartışmayı anlatır ve Hanbelîler'in Kur'an'ın mahlûk olmadığına ilişkin klasik görüşlerini savunur (nşr. Ebû Abdullah Muhammed b. Hamed el-Hamûd, Küveyt 1410/1990). Muhtemelen söz konusu münazaranın mahiyetiyle ilgili olarak müellife farklı zamanlarda gelen taleplere ayrı ayrı cevap verilmesi sebebiyle günümüze adı ve muhtevası birbirinden farklı nüshalar ulaşmıştır. Bunlardan Leiden Universitätsbibliothek (Or., nr. 2523/1) ve Manisa İl Halk Kütüphanesi'ndeki (nr. 6584/5) nüshalar Hans Daiber tarafından bir araştırmayla birlikte *Israel Oriental Studies*'de yayımlanmıştır (bk. bibl.). Bu nüshalardan, tartışmanın İbn Kudâme ile Dimaşk Kadısı Ebû Abdullah Muhammed b. Ali el-Eş'arî arasında geçtiği anlaşılmaktadır. 4. *el-Burhân fi beyânî'l-Kur'ân*. Kur'an'ın mahlûk olup ol-

madığı konusundaki tartışma çerçevesinde Allah'ın kelâm sıfatı ve bu sıfatın mushafı ilgisini üzerinde durulan eserde bazı Eş'arîler'e nisbet edilen, mushafılara "Kur'an" adı verilmesinin mecaz yoluyla olduğuna dair görüş reddedilerek mushafın mecazi değil gerçek Kur'an olduğu ve Allah'ın kelâmının ses (savt) unsurunu ihtiva ettiği ispata çalışılır. Eseri neşreden Suûd b. Abdullah el-Fenîsân (*Mecelletü'l-Buhûşî'l-İslâmiyye*, XIX [Riyad 1407], s. 189-284), tek nüshasının Mekke'deki Mektebetü's-Şeyh Süleyman b. Abdurrahman el-Hamdân'da (nr. 42) bulunduğunu söylüyorsa da eserin diğer bir nüshası Manisa İl Halk Kütüphanesi'nde kayıtlıdır (nr. 6584/4). 5. *Zemmü't-te'vîl*. Eserde Selefi'nin Allah'ın sıfatları konusundaki görüşleri Kitap ve Sünnet'ten delillerle ispat edilmeye çalışılmış ve te'vil ehli tenkit edilmiştir (Kahire 1329; nşr. Muhammed Ahmed Abdüsselâm Hıdır, Kahire 1351; nşr. Bedr b. Abdullah el-Bedr, Küveyt 1416/1995, *Lüm'atü'l-i'tikâd ve İşbâtü şifâtî'l-ülûv* ile birlikte). 6. *Tahrîmü'n-nazar fi kütübi ehli'l-keâm. Kitâb fihi er-red 'alâ İbn 'Akîl, el-Men' mine'n-nazar fi kütübi'l-mübtedi'a ve er-Red 'alâ İbn 'Akîl* adlarıyla da anılan eserde (Brockelmann, *GAL Suppl.*, I, 689) İbn Akîl'in benimsediği ileri sürülen kelâmî görüşler eleştirilmiş, bu arada onun Şerîf Ebû Ca'fer'in mescidinde cemaatin huzurunda görüşlerinden rücû ettiği anlatılmıştır (bu olayın ayrıntısı için bk. George Makdisi, *Mélanges Louis Massignon*, III, 91-126). Eserde bu vesileyle Allah'ın sıfatları ve halku'l-Kur'ân konusundaki Selefi görüş savunulmuş, Ebû'l-Vefâ İbn Akîl'in şahsında başta Mu'tezile olmak üzere diğer grupların görüşleri tenkit edilmiştir. George Makdisi tarafından İngilizce tercümesiyle birlikte yayımlanan eser (*Ibn Qudâma's Censure of Speculative Theology*, London 1962; Norfolk 1985), kelâm ilmine karşı cephe alan Hâce Abdullah-ı Herevî'nin (ö. 481/1089) *Zemmü'l-keâm ve ehlih* (nşr. Semîh Dugaym, Beyrut 1994) adlı kitabından sonra kelâm ilmine ve kelâmcılara karşı Hanbelî ülemâsının muhalefeti ortaya koyan önemli bir çalışmadır. 7. *el-'Akîde fi 'ilmi't-tevhîd* (Süleymaniye Ktp., Lâleli, nr. 3732/1). *Risâle fi'l-i'tisâm bi's-sünne*'nin (Manisa İl Halk Ktp., nr. 6584/7) değişik bir rivayeti olup ikisi birlikte Hans Daiber tarafından *The Creed ('Aqida) of the Hanbali Ibn Qudâma al-Maqdisi: A Newly Discovered Text* adıyla neşredilmiştir (*Studia Arabica et Islamica, Fest. Ihsan Abbas*, Beirut 1981, s. 105-125; *Textual*

Sources for the Study of Islam, ed. Andrew Rippin – Jan Knappert, Manchester 1986, s. 121-127). 8. *Risâletü't-tenzih* (nşr. Ahmed Adnan Sâlih, Bağdad 1989). 9. *Risâle ile's-Şeyh Fahreddin İbn Teymiyye fi tahlîdi ehli'l-bid'a fi'n-nâr* (Brockelmann, *GAL Suppl.*, I, 689). 10. *eş-Şirâ-tü'l-müstakim fi işbâtî'l-harîl-kadîm*. İbn Kudâme'nin *el-Burhân fi beyânî'l-Kur'ân*'ını yayımlayan Suûd b. Abdullah el-Fenîsân, bu eserin bir nüshasının kendisinde bulunduğunu ve onu yayımlamayı düşündüğünü söylemektedir (*Mecelletü'l-Buhûşî'l-İslâmiyye*, XIX [Riyad 1407], s. 197).

C) Hadis. 1. *Kun'atü'l-erib fi tefsîri'l-garîb min hadîsi Resûlillâh ve's-şahâbe ve't-tâbi'in* (*el-Muhtaşar fi Garîbi'l-hadîs*). Ebû Ubeyd Kâsim b. Sellâm'ın *Garîbü'l-hadîs* adlı eserinin ihtisarıdır (nşr. Ali Hüseyin el-Bevvâb, Riyad 1406/1986). 2. *Muhtaşaru 'İleli'l-hadîs*. Ebû Bekir el-Hallâl'in eserinin muhtasarıdır. Muhammed Nâsirüddin el-Elbânî, *Dârü'l-kütübi'z-Zâhiriyye*'de bulunan (Hadis, nr. 348) *el-Müntehab mine'l-e'hâdis* adlı eserin bu kitap olabileceğini söylemiştir (*Mahtûât*, s. 99).

D) Diğer Eserleri. 1. *et-Tebyîn fi en-sâbi'l-Kureşîyyîn*. Hz. Peygamber'in ve akrabalarının nesebi ve faziletleri hakkındadır. Bu çalışma, sadece nesep ve İslâm tarihi bakımından değil aynı zamanda Resûl-i Ekrem dönemindeki sosyal yapıyı gösteren sosyolojik ve antropolojik bir kaynak olması bakımından da önemlidir (nşr. Muhammed Nâyif ed-Düeymî, Bağdad 1402/1982; Beyrut 1408/1988). 2. *el-İstibşâr fi nesebi's-şahâbe mine'l-enşâr*. Eserde önce Hazrec ve Evs kabilelerine mensup sahâbîler, ardından ensardan kabilesi belli olmayan bazı kişiler tanıtılmıştır (nşr. Ali Nüveyhiz, Beyrut 1392/1972). 3. *Kitâbü't-Tevvâbîn* (*Kitâbü't-Teube*). Bu eserde Hârût ve Mârût adlı iki meleğin tövbeleriyle ilgili olaylar, Hz. Âdem, Nûh, Mûsâ, Dâvûd, Süleyman ve Yunus peygamberlerin ve geçmiş ümmetlerden bazı kimselerin, ayrıca Resûl-i Ekrem'in, bazı sahâbîlerin ve İslâm tarihinde meşhur olan çeşitli kişilerin tövbeleriyle ilgili kıssalar anlatılır (nşr. George Makdisi, *Kitâb at-Tauwâbîn: "Le livre des pénitents" de Muwaffaq ad-Dîn Ibn Qudâma al-Maqdisi*, Damas 1961; nşr. Abdülkâdir el-Arnaût, Beyrut 1394/1974; nşr. Hâlid Abdüllatif es-Seb' el-Alemî, Beyrut 1410/1990; nşr. Alâ Abdülvehhâb Muhammed, Kahire 1414/1993). 4. *Zemmü'l-müvesvisîn ve't-tahzîr mine'l-vesvese*.

Muvaffakuddin İbn Kudâme'nin *Kitâbü'l-Tevbe* adlı eserinin müellif hattı nüshasının ilk sayfası (Chester Beatty Library, MS, nr. 3863)

Zemmü'l-vesvâs adıyla da yayımlanan eserde (nşr. Abdullah b. Muhammed b. Ahmed et-Tarîki, Riyad 1411/1990; nşr. Muhammed Hâlid Harse, 1411/1990) vesvesenin tahlilî yapıpı özellikle ibadetlerin ifasında yol açtığı olumsuz sonuçlara dikkat çekilir (Kahire 1350, 1372/1953 [*Lûm-âtu'l-îtikâd* ile birlikte]; Beyrut, ts.; nşr. Ebû'l-Eşbâl ez-Züheyrî – Hasan b. Emîn Âl-i Mendûh, Kahire 1407/1987). İbn Kayyim el-Cevziyye eseri *Maķâ'idü's-şeyâ'tin fi'l-vesvese ve zemmü'l-müvesvîsîn* adıyla şerhetmiştir (Beyrut, ts.). 5. *Kitâbü'l-Müteḥâbbîne fi'l-lâh* (nşr. Hayrullah eş-Şerîf, Dimaşk 1991; nşr. Mecdî es-Seyyid İbrâhîm, Kahire 1987). 6. *er-Rikķa ve'l-bükâ'*. *Kitâbü'r-Rikķa* adıyla da yayımlanan bu eserde (nşr. Mes'ad Abdülhamîd Muhammed es-Sa'denî, Beyrut 1414/1994) müellif tasavvufî bir yaklaşımla yumuşak kalplilik ve pişmanlık duygusu üzerinde durur, peygamberlerin ve sâlih kimselerin hayat hikâyelerini, zühd ve takvâlarını, ibadetlerini ve güzel sözlerini nakleder. Eserin son kısmında İbn Kudâme'nin velîlerin kerâmetlerinden deliller getirmesi tasavvufa bakış açısını yansıtmassı bakımından önemlidir (nşr. Ahmed b. Ebû'l-Ayneyn, Tanta 1412/1992; nşr. Muhammed Hayr Ramazan Yûsuf, Dimaşk 1415/1994). 7. *Minḥacü'l-kâşîdîn fi faẓli'l-hulefâ'i'r-râşidîn* (Nuruosmaniye Ktp., nr. 1274; Brockelmann, *GAL*, I, 503-

504; *Suppl.*, I, 689). *Feẓâ'ilü'l-hulefâ'i'l-erba'a ve tertîbühüm fi'l-fazl ve faẓlû hâzihi'l-ümme 'alâ ğayrihâ* adıyla da anılmaktadır (Süleymaniye Ktp., Fâtih, nr. 4445/1). 8. *el-Vaşıyye* (nşr. Ümmü Ali bint Mahrûs el-Aselî, İsmâiliye 1411/1990). 9. *Zemmü mâ 'aleyhi mu'âni't-tasavvuf mine'l-ġinâ ve'r-raķş. Fütÿâ fi zemmi's-şebbâbe ve'r-raķş ve's-semâ'* (nşr. Muhammed b. Ömer b. Abdurrahman b. Akil, Kahire 1976) ve *Zemmü mâ 'aleyhi müdde'ut-tasavvuf* (nşr. Zühayr eş-Şâvîs, Beyrut-Dimaşk 1404/1984) adlarıyla da yayımlanan risâlede İbn Kudâme bazı mu-tasavvıfların mûsiki, raks, def çalma ve yüksek sesle zikir konusundaki görüşlerini tenkit etmiştir (nşr. Hâmid el-Fikî, *De-fâ'inü'l-künûz* içerisinde, 1349). 10. *Tuḥ-fetü'l-aḥbâb fi beyâni ḥukmi'l-eznâb* (Brockelmann, *GAL Suppl.*, I, 689). 11. *el-Fevâ'id*. İkinci cüzü Dârü'l-kütübîz-Zâhi-riyye'de bulunmaktadır (Mecmû', nr. 7).

Kaynaklarda İbn Kudâme'ye nisbet edilen eserler arasında *Muķaddime fi'l-fe-râ'iz*, *Kitâbü'l-Kader*, *Cevâbü meş'ele veredet min Şarḥad fi'l-Kur'ân*, *Bülġatü't-tâlibi'l-ḥaşıṣ min şaḥiḥi 'avâli'l-ḥadîs*, *ez-Zühd*, *eş-Şâfi*, *Fetâvâ ve me-sâ'ilü menşûre*, *Menâsikü'l-hac*, *Kaḍâ-yâ 'Alî*, *Feẓâ'ilü 'Âşûrâ'*, *Feẓâ'ilü'l-aşr* (cennetle müjdelenen on sahâbî hakkında), *Şifâtü'l-felâk* ve *Meşyaḥa* sayılabilir. İbn Kudâme irşad ve hikmet ağırlıklı şiirler de yazmıştır (bazı beyitleri için bk. Sibt İbnü'l-Cevzî, VIII/2, s. 630; Ebû Şâme, s. 141; İbn Receb, II, 141-143). Müellif hakkında Abdülvehhâb İbrâhîm Ebû Süleyman *The Role of Ibn Qudama in Han-bali Jurisprudence* (doktora tezi, 1970, University of London) ve Sa'd b. Muham-med b. İsâ en-Nebâtî *Cühûdü İbn Ku-dâme fi ḥidmeti'l-'akide* (yüksek lisans tezi, 1411, Câmiatü Ümmi'l-kurâ [Mekke]) adıyla birer çalışma yapmışlardır.

BİBLİYOGRAFYA :

Muvaffakuddin İbn Kudâme, *Tahrîmü'n-nazar fi kütübî ehli'l-kelâm: İbn Qudâma's Cen-sure of Speculative Theology* (nşr. ve trc. G. Mak-disi), London 1962, tür.yer.; ayrıca bk. neşre-denin girişi, s. IX-XXVI; a.mlf., *Zemmü't-te'vîl*, Kahire 1351, tür.yer.; a.mlf., *el-Kâfi* (nşr. Zühayr eş-Şâvîs), Beyrut 1402/1982, neşredenin girişi, I, s-s; a.mlf., *İşbâtü şifati'l-ulûv* (nşr. Ahmed b. Atıyye b. Ali el-Gâmidî), Beyrut-Medine 1409/1988, s. 9-66; a.e. (nşr. Bedr b. Abdullah el-Bedr), Küveyt 1416/1995, neşredenin girişi, s. 7-35; a.mlf., *Lûm'atü'l-îtikâd* (nşr. Bedr b. Abdullah b. el-Bedr), Küveyt 1416/1995, tür.yer.; a.mlf., *Münâzara fi'l-Kur'âni'l-aẓîm* (nşr. Ebû Abdul-lah Muhammed b. Hamed el-Hamûd), Küveyt 1410/1990, tür.yer.; ayrıca bk. neşredenin giri-şi, s. 5-24; a.mlf., *Ravzatü'n-nâzır* (nşr. Abdül-kerîm b. Ali b. Muhammed en-Nemle), Riyad

1414/1993, neşredenin girişi, I, 1-52; Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân*, II, 113; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, VIII/2, s. 627-630; Münzirî, *et-Tekmilâ*, V, 158; Ebû Şâme, *ez-Zeyl 'ale'r-Ravzateyn*, s. 139-142; Zehebî, *A'lâmü'n-nü-belâ'*, XXII, 165-173; İbn Fazlullah el-Ömerî, *Mesâlik*, VIII, 111-117; Safedî, *el-Vâfi*, XVII, 37-39; Kütübî, *Fevâtü'l-Vefeyât*, II, 158-159; Yâfiî, *Mir'âtü'l-cenân*, IV, 47-48; İbn Kesir, *el-Bidâye*, XIII, 99-101; İbn Receb, *ez-Zeyl 'alâ Ṭabakâti'l-Ḥanâbile*, Beyrut, ts. (Dârü'l-ma'rife), II, 133-149, 263; IV, 429; İbn Taġrıberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, VI, 256; Burhâneddin İbn Müflîh, *el-Mak-şadü'l-erşed* (nşr. Abdurrahman b. Süleyman el-Useymîn), Riyad 1410/1990, II, 6. Süleyman el-Merdâvî, *el-İnşâf fi ma'rifeti'r-râciḥ mine'l-hilâf* (nşr. Muhammed Hâmid el-Fikî), Beyrut 1406/1986, neşredenin girişi, I, 14; Ebû'l-Yümn el-Uleymî, *ed-Dürü'l-münâddad fi zikri aşâbî'l-İmâm Ahmed* (nşr. Abdurrahman b. Süleyman el-Useymîn), Kahire 1412/1992, I, 346-348; a.mlf., *el-Menhecü'l-aḥmed* (nşr. Abdülkâ-dir el-Arnaût v.dğr.), Beyrut 1997, IV, 148-165; *Keşfü'z-zunûn*, I, 343, 828, 924; II, 1164, 1406, 1415, 1478, 1628; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, V, 88-92; Rûdânî, *Şilatü'l-halef bi-meṣṣûli's-selef* (nşr. Muhammed Haccî), Beyrut 1408/1988, s. 144, 207, 217, 242, 250, 264, 274, 285, 335-336, 344, 405, 414, 418, 442, 460; Ahlwardt, *Verze-ichnis*, IV, 10-11; Brockelmann, *GAL*, I, 502-504; *Suppl.*, I, 688-689; *İzâhu'l-meknûn*, I, 70, 544; II, 241; George Makdisi, "Nouveaux dé-tails sur l'affaire d'Ibn 'Aqil", *Mélanges Louis Massignon*, Damas 1957, III, 91-126; a.mlf., "Two More Manuscripts of the Book of Peni-tents" (ed. J. M. Barrol), *Orientalia Hispanica*, Leiden 1974, I, 526-530; a.mlf., "L'isnâd initi-atique soufi de Muwaffaq ad-Dîn İbn Qudâma", *Religion, Law and Learning in Classical Islam*, Norfolk 1991, s. 88-96 (altıncı makale); a.mlf., "The Hanbali School and Sufism", *Boletín de la Asociacion Espanola de Orientalistas*, XV, Madrid 1979, s. 115-126; a.mlf., "İbn 'Akil", *EP* (İng.), III, 699-700; a.mlf., "İbn Kudâma al-Mak-disî", a.e., III, 842-843; Elbânî, *Maḥtûṭât*, s. 96-99; Abdülâzîz b. Abdurrahman es-Sa'id, *İbn Ku-dâme ve âşâruhü'l-uşûliyye*, Riyad 1408/1987, s. 81-143; Ramazan Şeşen, *Muḥtârât mine'l-maḥtûṭâtü'l-'Arabîyyeti'n-nâdire fi mektebâti Türkîyâ*, İstanbul 1997, s. 130-133; H. Laoust, "Le Hanbelisme sous le califat de Baghdad", *REI*, XXVII (1959), s. 67-128; D. Raymond, "L'ij-tihâd chez Muwaffaq al-Dîn b. Qudâma", a.e., XXXI (1963), s. 33-47; Mehmed Hayri Kurbaşoğlu, "Allah'ın Kelâmı Olması Açısından Kur'an'ın Mâhiyetiyle İlgili İhtilaflar ve İbn Qudâme el-Maḥdisî'nin 'Kitâbü'l-Burhân fi Beyâni Haqîqa-ti'l-Qur'an'ı", *AÜİFD*, XXVIII (1986), s. 427-444; İhsân en-Nas, "Kitâbü't-Tebyîn fi ensâbi'l-Ku-reşîyyîn li'bn Kudâme el-Maḥdisî", *MLADm.*, LXIX (1415/1994), s. 403-413; a.mlf., "Kitâbü'l-İstibşâr fi nesebi's-şâḥabe mine'l-enşâr li'bn Kudâme el-Maḥdisî", a.e., LXIX (1415/1994), s. 413-417; Hans Daiber, "The Quran as a Shibbo-leth of Varying Conceptions of the Godhead", *JOS*, XIV (1994), s. 249-295.

FERHAT KOCA

İBN KUDÂME, Şemseddin

(bk. İBN ABDÜLHÂDÎ, Şemseddin).